

BIVALNO OKOLJE IN DRUŽBENO-PROSTORSKE SPREMEMBE Sociološki vidiki prostorske organizacije v Mestni občini Koper

Zdravko MLINAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: zdravko.mlinar@uni-lj.si

IZVLEČEK

Slovenska obala se uvršča med najprivlačnejša območja za naseljevanje iz vse širšega zaledja. To potencialno vodi do zgoščevanja v prostoru, ki prihaja v nasprotje s težnjo k vse večji individualizaciji bivanja in mobilnosti ter s težnjo k zasebnosti v bivalnem okolju. Politika prostorskega razvoja teži k strnjeni in gostejši naselitvi, stanovanjske preference prebivalstva pa so prav nasprotni. Na podlagi anketne raziskave so prikazane ugotovitve o navezanosti (identifikaciji) prebivalcev v različnih teritorialnih okvirih; nato pa tudi značilne oblike zasebnosti v bivalnem okolju; informatizacija in telesna negibnost (sedentarnost), prostorski red in nered. Opravljena analiza neposredno ali posredno nakazuje vrsto aplikativnih (urbanistično planiranje in stanovanjsko načrtovanje) in teoretsko socioloških implikacij.

Ključne besede: bivalno okolje, stanovanje, prostorska mobilnost, individualizacija, zasebnost, navezanost

1. UVOD

To besedilo se osredotoča na sociološke vidike problematike bivalnega okolja, na podlagi analize podatkov iz anketne raziskave in številnih drugih virov v koprski občini. Pri tem pa ne gre le za posnetek trenutnega stanja, temveč tudi za razkrivanje teženj in aspiracij, ki jih bodo ljudje poizkušali uveljavljati v prihodnosti.¹ Upoštevamo tudi širši družbeni in družboslovni kontekst, ki lahko prispevata k razkrivanju in ozaveščanju o smereh spreminjanja prostorske organizacije bivanja. Ta organizacija naj bi sicer upoštevala specifične naravne danosti v konkretnem okolju, hkrati pa tudi emancipatorične težnje človeka, ki naj bi jih uveljavljal tako, da bi s tem čim manj posegal v zasebnost drugih. Čim večje bo zgoščevanje ljudi in njihovih dejavnosti v prostoru, tem bolj bo kvaliteta življenja ljudi odvisna tudi od sociološko utemeljenih vzorcev usmerjanja prostor-

ske organizacije njihovega bivanja. Kot temeljno usmeritev upoštevamo prepoznane elemente dolgoročne preobrazbe: od prostorske organizacije bivanja, ki je le izražala nujno in vnaprejšnjo določenost, k takšni, ki temelji na človekovi izbiri. Izbira pa zadeva tako možnost povezovanja (vključevanja, skupnosti) kot ločevanja (izključevanja, zasebnosti). Bivališče ni več le streha nad glavo, temveč vse bolj postaja tudi sredstvo, s katerim človek uveljavlja svoj selektivni odnos do okolja.

V zadnjem desetletju imamo na Koprskem in na Obali, podobno kot v širših teritorialnih okvirih, opravka z radikalnimi prekinitvami predhodno nekako samoumevnih "razvojnih procesov". Namesto "ekstenzivnega zaposlovanja" v industriji je prišlo do zapiranja tovarn in do brezposelnosti, zaustavilo se je priseljevanje, velikopotezno zasnovani načrt o nadaljnji stanovanjski gradnji "Žusterna III" je bil uresničen le manj kot pet odstotno. Namesto poudarkov na "družbeno usmerjeni stanovanj-

1 Še zlasti glede na dobljene podatke o razlikah v stališčih med generacijami in glede na izobrazbo.

ski gradnji" ter "socializaciji funkcij družine" ipd. smo prešli na "privatizacijo družbenih stanovanj", s katero pa se ni ustrezno povečala tudi odgovornost novih lastnikov. Na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije pa se nakazuje spet vračanje dela na dom pa tudi zdravljenja in sploh krepitev "domocentričnosti". Ob vsem tem pa nam primanjkuje določnejših usmeritev za prihodnost. Lahko bi celo rekli, da gre za krizo planiranja in usmerjanja nasploh. Nekateri sociologi zastavljajo vprašanje, ali v času t. i. *postmoderne družbe* sploh še lahko računamo na prav določeno smer razvoja, ali gre za nepredvidljivo, "odprto preobrazbo" (Albrow, 1996). Vendar pa je hkrati v teku tudi vrsta sprememb kot npr. zmanjševanje velikosti gospodinjstev, ki se - tako kot že dve stoletji - odvijajo še naprej neodvisno od političnih sistemov in hotenj konkretnih ljudi. To kaže, da vendarle še imamo podlago za določena predvidevanja družbeno-prostorskih sprememb v prihodnjih desetletjih. Takšno izhodišče pa bomo preverjali z nenehnim soočanjem empiričnih podatkov za koprsko občino s sociološko posplošenim izkustvom v mednarodnem merilu.

2. NARAVNE DANOSTI, IDENTITETA NASELJA IN POSAMEZNIKA

Posebnosti bivalnega okolja na območju Slovenske Istre so bile že doslej predmet zanimanja in preučevanja strokovnjakov s področij geografije (Požeš, 1990; Titi, 1993;) arhitekture (Perossa, 1998), etnologije (Šuklje, 1952; Ravnik, 1995), umetnostne zgodovine (Benčič Mohar 1993) in drugih. Pri tem je značilno zlasti iskanje in izpostavljanje posebnosti tega območja v širšem kontekstu mediteranskih posebnosti nasploh. To lahko razumemo - zlasti v novejšem času - kot izraz povečanih prizadevanj za razkrivanje in rekonstrukcijo *regionalne identitete*, kar je še posebnega pomena v treh obalnih občinah, ki so v slovenskem merilu doživele najbolj dramatične populacijske spremembe po drugi svetovni vojni.

Raziskovalci so doslej bolj preučevali fizične razsežnosti bivanja in preteklost kot pa njegove družbene razsežnosti in sedanost ter smeri spreminjanja v prihodnosti. Sploh prvič pa se lotevamo sociološke preučitve te tematike na območju koprške občine in Slovenske Istre; marsikatera vprašanja, ki jih tu izpostavljamo, pa tudi v sociologiji nasploh še niso bila obravnavana.

Med naravnimi danostmi izstopajo: podnebne razmere, klima; konfiguracija terena, relief; razpoložljivost

gradbenih materialov, izpostavljenost oz. zaščita proti vetru, osončenost, bližina morja, obdelovalne površine zemlje idr.

Pomen teh danosti se je neenakomerno spreminjal.² na splošno pa lahko rečemo, da se je *zmanjševala stopnja odvisnosti* od njih hkrati s razvojem tehnologije proizvodnje, gradnje, prometa in komunikacij. Proizvodnja opečnih korcev je lahko nadomestila strehe iz kamnitih ploščic, beton in opeka pa sta dopolnjevala ali nadomeščala kamnite stene (zidove). Omejena dostopnost in razpoložljivost (pretežno le krajšega, hrastovega) lesa na območju Slovenske Istre je že določala tudi podolgovato obliko stavb z značilno dvokapno streho (Benčič Mohar, 1993; Fister, 1986; Požeš, 1990). Z izboljšanimi transportnimi možnostmi pa je les izgubljal pomen *regionalno specifične določilnice* kraško-pri-morske arhitekture.

Podobno kot se je zmanjšala odvisnost od razpoložljivih gradbenih materialov v bližnji okolici, se danes pri gradnjah manj ozirajo tudi na podnebne razmere. Namesto tradicionalno značilnih *nizov stavb* so sedaj na podeželju novi objekti medsebojno oddaljeni in niso postavljeni tako, da bi drug drugega ščitili pred vetrovi (Požeš, 1991, 58). Pri novogradnjah pa je estetski užitek, ki ga omogoča odprt pogled na morje, postal odločilnejši kot pa izpostavljenost burji ali pa osončenje.

S tem načenjamo tudi vprašanje, kako ohranjati značilno strnjeno in s tem *identiteto gručastih vaških naselij*. Z zmanjševanjem pomena rodovitne zemlje za podeželsko prebivalstvo se je hkrati umikala še ena od omejitev, zaradi katere se je v preteklosti uveljavljala *strnjena naselitev*. Medtem ko je bil v preteklosti kmet tisti, ki je varoval plodna kmetijska zemljišča in zato gradil na njihovem obrobju, pa sta ob spremenjeni strukturi prebivalstva to skrb morali prevzeti država in občina. Zakonsko varstvo kmetijskih zemljišč omejuje pozidavanje le-teh prek zunanjega roba starega vaškega naselja.

V zvezi s tem se utemeljeno ugotavlja, da se bodo z "nadaljevanjem dosedanjega razvoja ... gručaste vasi preobrazile v dolga, nepregledna obcestna naselja brez pravega središča in brez robov, pa tudi brez prave identitete. Taka naselja danes že lahko opazujemo v neposrednem zaledju Kopra (Škocjan, Bertoki, Prade, Pobegi, Čezarji, Pridvor)." (podčrtal Z. M.). Te spremembe zadevajo eno od temeljnih vodil urbanizma in varstva kulturne dediščine, ki si prizadevata, da bi ohranili *dediščino vernakularne arhitekture in identiteto tradicionalne gručaste vasi*.³ V tem smislu gre za ohranjanje pomembnih vrednot, ki terjajo tudi restriktivne ukrepe v

2 Pač pa se pomen bližine morja še povečuje, v bodoče pa se bo morebiti spet povečeval tudi pomen obdelovalne zemlje.

3 V okviru "planerske delavnice" v obalnih občinah so bila sicer izražena različna stališča o tem, ali naj bi: 1. nadaljni razvoj podeželja omejevali oz. vezali izključno na že obstoječa jedra podeželskih krajev ali 2. naj bi formirali tudi nova naselja. V obeh primerih pa naj bi uveljavljali vzorec prostorske organizacije, pri katerem gre za "decentralizirano koncentracijo" prebivalstva.

odnosu do anarhičnih teženj današnjih graditeljev. Gre torej za zapoznelo ozaveščanje o tem, kako izgubljamokrajevne in regionalne posebnosti (v znatni meri prav zaradi modnega modernizma v arhitekturi),⁴ kar danes poizkušajo korigirati vse številnejša prizadevanja za ohranjanje stavbne dediščine.

3. O BIVANJU IN MOBILNOSTI V PROSTORU

S sociološkega vidika je pa vendarle treba opozoriti, da pri tem ne gre le za kontinuiteto, temveč tudi za diskontinuiteto. Dediščina fizične strukture grajenega okolja iz preteklosti namreč predpostavlja tudi določene *odnose med ljudmi*, ki so danes že nesprejemljivi. V tradicionalnih vaških naseljih praktično ni bilo možnosti za uveljavljanje *človekove individualnosti in zasebnosti* tako znotraj zgradb kot v odprtih prostorih pred njimi.⁵ Danes nam ne gre več le za identiteto naselja in le za teritorialne identitete na sploh, temveč postaja vse pomembnejša tudi identiteta posameznika.⁶

V kontekstu postmoderne (informacijske) družbe, ko se "vse, kar je trdno, staplja v zraku", postaja vse težje uveljavljati - sicer v arhitekturi močno priljubljene - toge geometrične vzorce prostorske organizacije naselja. S presežanjem okvirov *eksistenčne nuje* in naravnih danosti stopa v ospredje bolj svobodno vzpostavljanje odnosov med ljudmi tako z možnostjo *vkjučevanja* kot *izključevanja*. To pa pomeni, da je treba razkrivati in presežati tudi enostranosti *komunitarne miselnosti*, ki na podlagi "bogate" dediščine tradicionalizma (vaška skupnost), socializma (komuna, soseska) in nacionalizma (nacionalna enotnost s podrejanjem lokalnih in regionalnih posebnosti) še pomembno določa predstave o primerni prostorski organizaciji na vseh ravneh. Sestavni del te enostranosti je tudi nepozornost do individualne različnosti in neupoštevanje potrebe po človekovi intimni, osebni sferi ali pa nerazvitost takšne potrebe zlasti med nižje izobraženim prebivalstvom. Npr. ali naj bo dvorišče pred hišo ali za njo, ne zadeva le spremembe namembnosti (npr. ali prostor za živali ali za avtomobil) in dostopnosti, temveč zadeva tudi človekovo potrebo po umiku v *intimno osebno sfero* in možnost izključevanja drugih. Za to pa v velikih družinah, ki so prebivale v enem ali dveh prostorih - kot kažejo etnografske študije za Slovensko Istro - ni bilo nikakršnih možnosti. Danes ne gre več le za to, da si nekdo zagotovi ograjeno dvorišče zaradi vetra ali prekrit zu-

nanji prostor z latnikom iz vinske trte zaradi sence, temveč gre tudi za zagotavljanje vizualne in akustične zasebnosti v odnosu do sosedov in mimoidočih.

3.1. Avtohtonost in selitve: retrospektiva in perspektiva

Kot je znano, je zaradi političnih sprememb po drugi svetovni vojni prišlo na območju Slovenske Istre do velikih preseljevanj. Po naših podatkih več kot polovico (54%) prebivalcev koprške občine tvorijo priseljenci, v starem mestnem jedru pa je prišlo do skoraj popolne zamenjave prebivalstva. To je seveda pravo nasprotje tisti praksi, ko so ljudje vse življenje ostajali v kraju rojstva in celo v isti ali prizidani zgradbi in s svojo rodbino, ki je tako izoblikovala *kolektivno identiteto* posameznih krajev oz. zaselkov, kot so Babiči, Bertoki, Gregoriči, Kocijančiči, Turki.

Koprška posebnost ni le v tem, da so avtohtoni prebivalci predvsem v urbaniziranih predelih občine postali *manjšinska* kategorija. Tudi razmerje med tistimi, ki že od rojstva živijo v koprski občini, in priseljenimi od drugod, glede na starostno strukturo, kaže prav nasprotno sliko od običajne. Največ "domačinov" v Kopru ne najdemo med najstarejšimi (le 21% med tistimi, ki so stari 65 in več let), temveč med najmlajšimi vprašanci v anketi (85% med 18 do 24 let starimi vprašanci). Drugače rečeno: čim mlajši so, tem večji je med njimi delež domačinov; čim starejši, tem več je priseljencev.

Takšna ugotovitev pa seveda ne more biti podlaga za sklepanje, da se bo tudi v bodoče še povečeval delež *avtohtonega* prebivalstva. Nasprotno, že na podlagi razlik v težnjah po mobilnosti, ki jih razkrivamo med starostnimi kategorijami na podlagi ankete, je vidno, da bodo ravno *mladi* v bodoče *najbolj mobilni*. Po velikih premikih prebivalstva po II. svetovni vojni, ki so zadevali etno-nacionalno prestrukturiranje ter intenzivno industrializacijo, je danes sicer prišlo do nekakšnega *zatišja*, ko ne gre več niti za množično priseljevanje ali odseljevanje, niti za množično zaposlovanje, niti za množično stanovanjsko gradnjo. To pa ne pomeni, da se bo nasploh zaustavila prostorska mobilnost ljudi, temveč gre bolj za prehod k *novemu tipu mobilnosti*. Namesto množičnih tokov namreč lahko pričakujemo vse večjo raznovrstnost in individualizacijo mobilnosti tako glede na *smernost* in *oddaljenost* kot glede na *čas odsotnosti* ali *prisotnosti*. Kljub temu pa bo prav območje Slovenske Istre tudi v prihodnje še lahko od-

4 Arhitekt Moškon je ob tem zapisal: "Danes postajajo značilnosti posameznega kraja vedno bolj zabrisane, uniformirane in medle: mesta in mesteca so podobna vsakemu novemu mestu na naši polobli; razlikujemo jih le še po starih mestnih jedrih, če so se sploh ohranila kot priče svoje dobe in razvoja. Novi pomoderni premiki v arhitekturi in urbanizmu si zadnje desetletje tudi pri nas prizadevajo to stanje popraviti z arhitekturo spomina in kraja." (Moškon, 1992, 17).

5 Tudi v obalnih mestih - Kopru, Izoli in Piranu - je bila na prvem mestu strnjjenost zaradi varnosti, pa četudi je to pomenilo utesnjenost in medsebojno izpostavljenost prebivalcev npr. v zelo ozkih ulicah.

6 Tudi v mednarodnem merilu je npr. postalo varstvo univerzalnih pravic človeka pomembnejše kot pa državna suverenost (nemešavanje v notranje zadeve).

stopalo od splošnega modela prav zaradi svojih naravnih in geografskih posebnosti, t. j. kot obmorsko in (sub)mediteransko območje (glej več o tem v: D Laine in Graff, 1997). Kot takšno bo privlačno tako za različne poslovne interese, za krajša in daljša bivanja in za stalnejše naseljevanje nasploh. Tako kot so poznavalci že doslej ugotavljali "*silni pritisk na obalo*", lahko ob sproščanju mobilnosti v "Evropi brez mej"⁷ - navzlic sedanji "umiritvi" - s tem računamo tudi v prihodnosti. Pač pa se bo namesto "spremembe stalnega bivališča" povečevala raznovrstnost interesov za različne oblike bivanja v krajšem času, ki bodo izstopale iz sedanje toge dvojnosti: "*stalno bivališče*" ali "*hote*". Vse več bo gostujočih skupin ali posameznikov, ki se bodo na specifične načine vključevali v lokalno življenje *le za določen čas*. Že danes je značilno, da se dom in domačnost za "višje sloje" prebivalstva ne omejuje več le na eno mesto, temveč se pojavlja na večih lokacijah.⁸ Tudi če so na enem mestu le določen čas, ne želijo, da bi ga preživljali v zelo formaliziranem, temveč rajši v bolj domačnostnem okolju, v katerem zadržijo svojo aktivno vlogo.

3.2. Omejevanje in/ali spodbujanje priseljevanja

Bivalne razmere v obalnih občinah bodo v bodoče vse bolj odvisne od zunanjih vplivov in še zlasti od intenzitete priseljevanja. Glede na to smo v anketi zastavili vprašanje: "Ali bi bilo treba v prihodnje težiti k temu, da bi na splošno omejevali ali spodbujali priseljevanje drugih ljudi v našo občino?" Iz odgovorov vidimo, da prebivalci koprške občine izražajo zelo *restriktivne težnje* glede nadaljnjega priseljevanja, in to celo tisti, ki so se sami priselili v to občino; le majhen delež pa jih je za to, da bi ga spodbujali. Relativno najmanj jih je za omejevanje priseljevanja iz drugih krajev Slovenije, nekaj več, ko gre za Evropsko unijo, še več za omejitve priseljevanja iz Italije, največ pa jih je za takšne omejitve iz drugih območij nekdanje Jugoslavije (80%, medtem ko jih je za spodbujanje le 7%). Največjo strpnost ali celo motiviranost za pritegovanje tujcev kažejo najmlajši in najbolj izobraženi anketiranci.

Teritorialno poreklo znotraj poenotene evropskega prostora izgublja dosedanji pomen, v ospredje pa stopajo vprašanja o bolj *selektivnem odnosu* do različnih kategorij prebivalstva, tako kot npr. do potencialnega priseljevanja in naseljevanja gospodarstvenikov, upoko-jencev, študentov, profesorjev, umetnikov ipd. V situ-

aciji, ko je prostor občine in obalne regije omejen, različne potrebe po prostoru pa se povečujejo, prebivalci izražajo *najbolj odklonilen odnos do graditve počitniških hiš* za nedomačine. Le nekaj manj odklonilno stališče imajo do graditve *stanovanj za upoko-jence* od drugod. Ob tem pa izražajo podporo graditvi turističnih objektov (hotelov, marin, športnih objektov), namenjenih za pritegovanje tujih turistov. Največjo podporo pa izražajo graditvi prostorov za *mednarodno uveljavitev univerze*, npr. za gostujoče profesorje in tuje študente. Vsekakor ima "projekt univerza" v koprski občini trdno in *najmočnejšo podporo* med prebivalstvom, pa četudi to terja graditev prostorov za bivanje in delovanje tujih profesorjev in študentov.

Privlačnost naravnega okolja bi lahko - v domiselnih razvojnih programih - uporabili za pritegovanje vrhunskih znanstvenikov, profesorjev in raziskovalcev (podobno pa tudi pisateljev in kulturnikov) s številnih univerz v času njihovih "*študijskih dopustov*" (sabbatical leave). Premalo je npr. znano in upoštevano dejstvo, da tisoče ameriških profesorjev išče primeren kraj v kakšni drugi državi, kjer bi v prijetnem bivalnem okolju lahko delali v času, ko imajo svoj "sabbatical". Če bi le maloštevilne od njih uspeli pritegniti za nekaj mesecev ali študijsko leto, bi to lahko imelo dalekosežne, neposredne in posredne razvojne učinke za občino in regijo, saj to ne bi bili le turisti, temveč bi se lahko vključevali tudi v razvojne programe v izobraževalni in raziskovalni sferi, v gospodarstvu, kulturi, zdravstvu ipd.

3.3. Čim bliže ali čim boljše: študij v domačem kraju ali drugod?

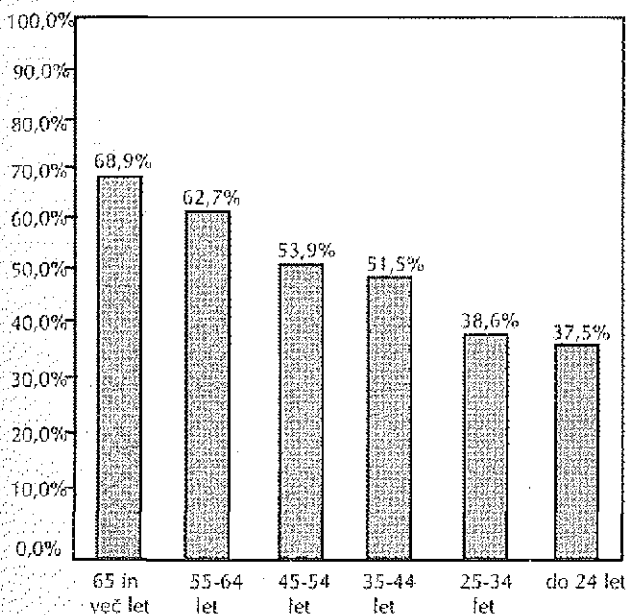
Predpostavka o *prednosti ostajanja v domačem okolju* (kraju, občini, regiji) in celo pri starših je implicitno ali eksplicitno prisotna tudi v zvezi z nastajanjem nove univerze. *Domačnost* namreč implicira določeno stacionarnost in navajenost na lokalne danosti. S tem pa pride tako do *samoomejevanja* v smislu apriornega odgovodovanja morebitnim boljšim možnostim drugod kot tudi v smislu *izključevanja* drugih, ki bi lahko prispevali k blagostanju kraja, občine ali regije. Domačnost torej dostikrat pomeni *nerеfleksivno sprejemanje* konkretnih danosti, ki jih posameznik ne ocenjuje v odnosu do morebitnih drugih alternativ. Glede na vse to pa moramo dopustiti tudi možnost, da domače oz. tisto, kar nam je prostorsko najbližje, ni nujno tudi najboljše, pa bodisi da gre za človeške ali materialne vire, za delovne navade.

7 Ob tem bo prihajalo - kot nam kažejo dispozicije mladih - tudi do individualiziranega *odseljevanja*, s čimer se v preteklih desetletjih ni računalo; namesto dosedanje samoumevnosti bo postalo vse težje zadržati tudi najkvalitetnejše domače kadre. Pri tem pa bo pomembna prav kvaliteta bivalnega okolja. Vse več je vabljenih ponudb za najsposobnejše, da bi študirali v inozemstvu. Takšen študij pa dostikrat vodi do "mešanih zakonov" in do naselitev v drugih krajih.

8 Tako imamo npr. strokovnjaka, ki je zaposlen v Kopru, stanuje v Smedeli, poslovno dostikrat ostaja v Ljubljani, kjer ima tudi svojo garsonjero, sicer pa sta z ženo pogosto tudi v hiši njenih staršev, kjer obdelujeta nekaj zemlje, počitnice redno preživljata v Zgornjem Posočju, službeno ali zasebno potujeta v druge države, odrasla otroka pa stanujeta spet drugod itd.

Graf 1: Študiral bi čim bliže domačemu kraju (% soglasanja).

Graph 1: I would like to study as near to my home as possible (% consent).

V anketi smo zastavili vprašanje: "Kje naj bi si mladi z Obale predvsem prizadevali študirati: a) čim bliže domačemu kraju, b) tam, kjer je najboljša univerza za izbrano strokovno območje?" (Za sumarne odgovore glej graf.) Na tej podlagi ugotavljamo da stališče, naj bi si mladi prizadevali študirati čim bliže domačemu kraju, relativno najbolj podpirajo starejši prebivalci in tisti z najnižjimi stopnjami izobrazbe in slabimi materialno-financijskimi razmerami ter tisti, ki imajo doma bolj omejen dostop do telekomunikacijskih omrežij (Interneta). Kvaliteto študija pa postavljajo na prvo mesto pretežno mlajši in bolj izobraženi vprašanci, ki živijo v ugodnejših materialno-financijskih razmerah in se z doma bolj vključujejo v telekomunikacijska omrežja. V nestandardiziranih intervjujih prvi poudarjajo, da pač želijo ostati doma, ohranjati stike s prijatelji ipd., drugi pa potrebo po pridobivanju novih izkušenj, spoznavanju novih ljudi in okolij, tako da bi se zaradi kvalitete študija bili pripravljani za določen čas "odpovedati" družini, prijateljem, partnerju. Z intenziviranjem povezovanja in mobilnosti v slovenskem in mednarodnem merilu pa se bo še zmanjševalo tisto, čemur se je doslej bilo treba odpovedati. Značilna Cankarjeva razdvojenost med domačim in tujim bo izgubljala svojo "težo". Ugotovljeni

interes mladih na Koprskem dobiva vse bolj realno podlago z evropskimi programi visokošolskega izobraževanja in izmenjave študentov, kot je npr. Erasmus, v katerega bo v l. 1998/99 vključenih že 1627 univerzitetnih in drugih visokošolskih ustanov iz 24 držav.

4. BIVANJE ALI PREHODNOST: INSTRUMENTALIZACIJA DOMAČEGA OKOLJA ZA ZUNANJE CILJE

Z razširjanjem prometne dostopnosti in povečevanjem mobilnosti ljudi v prostoru (po številu avtomobilov koprška občina prednjači pred vsemi drugimi in je že prehitela sosednja italijanska območja) se spreminja razmerje med prostori, ki jih ljudje uporabljajo za svoje bivanje, in tistimi, ki jim prvenstveno služijo za prehod (translokacijo) na poti do določenih ciljev (destinacij). Čim daljše so njihove poti oz. čim bolj oddaljene so njihove destinacije, tem bolj se spreminja razmerje med prehodnimi in namembnimi prostori v škodo oz. na račun drugih. Prostori, ki so bili včasih, ob bolj stacionarnem načinu življenja, namenjeni bivanju, postajajo vse bolj instrumentalizirani, tako da njihova raba ni prvenstveno določena s potrebami domačinov na določeni lokaciji, temveč predvsem kot prehod in sredstvo za to, da dosežejo neke druge destinacije.

To npr. velja tako za vse bolj množična gibanja turistov kot za tranzitni prevoz blaga preko koprške Luke. In vse kaže, da se bodo problemi v zvezi s tem še zaostрили, in sicer na vseh ravneh:

a) V meddržavnem merilu, saj že danes posamezne države omejujejo tranzitni promet (značilno zlasti Švica, Avstrija). V koprski občini pa so prizadevanja Luke naravnana ravno k povečevanju takega tranzitnega prometa. Tu gre tudi za prehod turistov, delavcev in nakupovalcev med Italijo in hrvaško Istro.⁹

b) Glede na medkrajevno prostorsko mobilnost ljudi znotraj občine. Značilen primer predstavlja vas Podgorje (podobno Podpeč), kjer krajanji "ne vzdržijo več navala številnih obiskovalcev Slavnika". Ob tem, ko gre v enem dnevu skozi vas tudi več kot 500 ali celo več kot 1000 ljudi in tam parkira tudi do 300 avtomobilov, Podgorci v različnih oblikah protestirajo in so že nekajkrat morali poklicati policijo.¹⁰

c) Podobno gre za konfliktno situacijo tudi glede na promet znotraj posameznih naselij. Kvaliteta bivalnega okolja se s povečevanjem avtomobilskega prometa na najbolj prehodnih območjih iz leta v leto slabša. Zaradi kratkovidnosti v času graditve stanovanjskih naselij na nekdanjem zunanjem robu mesta niso predvideli nadalj-

9. Podobno gre za prehodnost koprškega območja v medobčinskih relacijah.

10. Izletniki s svojimi avtomobili ovirajo krajevni promet, spuščajo odvezane pse brez nagobčnikov, trgajo zaščitene in nezaščitene rože, odmetavajo smeti in cigarete, ne spoštujejo zasebne lastnine ipd. In tako kot so že prikazale Primorske novice (Ček, 5. 5. 1998) sklepajo: "Ljudi ne podimo stran in se ne zapiramo sami vase, vendar če nas nekdo neprestano nadleguje, se bomo morali temu enkrat upreti".

njega širjenja mesta. Tako je Smedela postala *ozko grlo kot prehod* med mestnim jedrom in Markovcem kot novim naseljem v zaledju. Ulice dobivajo tranzitni značaj, kar pa pomeni prometno ogroženost pešcev, prometne nesreče, hrup, oviran dostop zaradi parkiranja ipd. Vse to je privedlo do *protestnih akcij* najbolj prizadetih prebivalcev v krajevni skupnosti Smedela in Za gradom.

Vlado Šav (1995) celo splošno ravnodušnost meščanov, ki se je pokazala v njihovem odnosu do obnavljanja osrednjega koprškega trga, ter identitetno krizo priseljencev povezuje z našo temo: "Dokler bodo ulice in trgi za večino le *"prometni kanal"*, o kakšni identiteti pač ne moremo govoriti" (podčrtal Z. M.).

Potem ko so avtomobili že močno izrinili nekdanjo mediteransko sproščenost bivanja in življenja ljudi pred svojimi domovi, tudi na ulici, je sledilo omejevanje in izločanje prometa iz nekaterih ulic; v drugih pa se je tranzitni promet še povečal (npr. preko Markovca za Izolo).

d) Tudi v ožjem merilu, ko gre za dostope do večstanovanjskih zgradb in njihova t. i. funkcionalna zemljišča, je *komunikacijska* funkcija povsem prevladala nad *bivalno*. Kolikor so sploh zagotovljeni potrebni odprti prostori, je tu večinoma poskrbljeno bolj za *"skozi iti"* kot pa za *"tam biti"*. Tu pogrešamo npr. klopi v senci, kjer bi lahko posedali stanovalci iz bloka.¹¹ S tem

hi bila podana vsaj ena od osnov za to, da bi "posvojili" tudi te zunanje prostore in namesto sedanje ravnodušnosti vzpostavili bolj odgovoren odnos do njih.

e) Pod istim zornim kotom lahko kritično ocenimo graditev večstanovanjskih zgradb, v katerih je bivanje osiromašeno zaradi dolgih, ozkih in slabo osvetljenih hodnikov. To še prispeva k odtujenosti vsega, kar je zunaj vhodnih vrat v samo stanovanje.

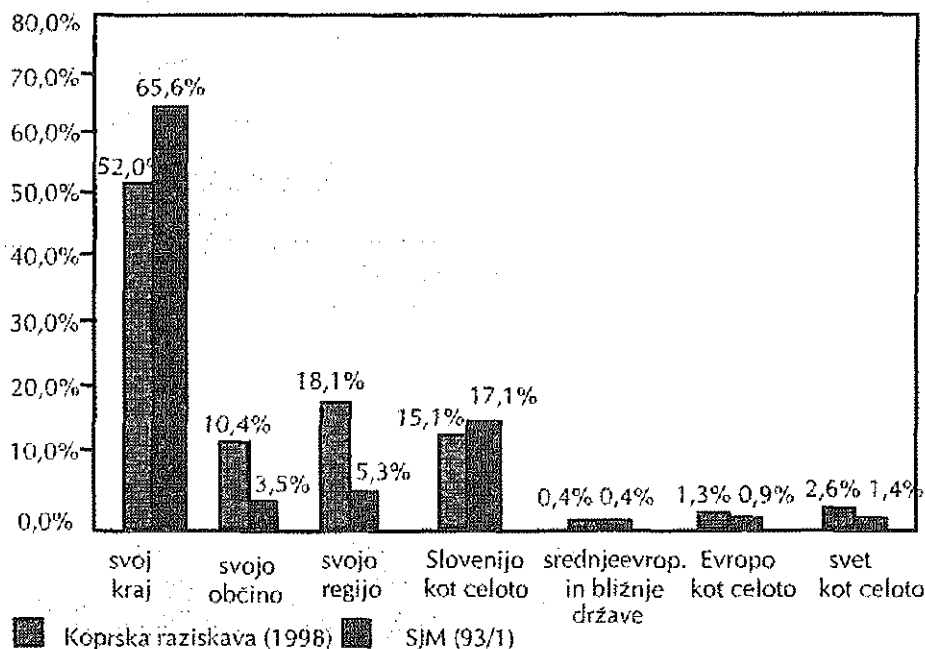
f) Končno lahko kvaliteto bivanja, ki jo - na podlagi izkušenj koprskih arhitektov - terjajo zlasti mlajši in bolj izobraženi iskalci stanovanj, vidimo tudi v težnji k načrtovanju bolj odprtih prostorov znotraj stanovanja, tako da se pri tem hkrati zmanjšuje potreba po posebnih hodnikih. Gibanje naj ne bi bilo izločeno in omejeno le na to funkcijo, temveč naj bi bilo obogateno s spremljajočimi doživljajskimi vsebinami (Kresal, 1986, 38).

Nakazani zorni kot analize bivalnih razmer torej predstavlja izziv za izdelavo programa konkretnih akcij v prihodnosti.

5. STOPNJA NAVEZANOSTI NA TERITORIALNA OBMOČJA

Prebivalci koprške občine so sicer navezani tako na svoj kraj kot tudi na svojo občino ter na Slovensko Istro (obalno regijo) in na Slovenijo kot celoto. Bistveno manjša pa je stopnja njihove navezanosti na vse širše

Graf 2: Najbolj navezan na:
Graph 2: Most attached to:

¹¹ Res pa je tudi to, da nekateri stanovalci ne želijo biti izpostavljeni nekakšnemu neformalnemu nadzoru, kar bi bilo mogoče upoštevati pri načrtovanju (morebiti z usmeritvijo "opazovalcev" bolj na ulico ali otroke, na zelenje ipd.).

teritorialne enote (na območje srednjeevropskih in bližnjih držav, na Evropo in svet kot celoto). Če pa jih sprašujemo o tem, na katero od navedenih območij so najbolj navezani, pa dobimo dosti bolj izdiferencirano sliko: na prvem mestu *močno izstopa navezanost na svoj kraj*, ki daleč presega vse drugo; preko nacionalnih okvirov pa navezanost skorajda sploh več ne seže.

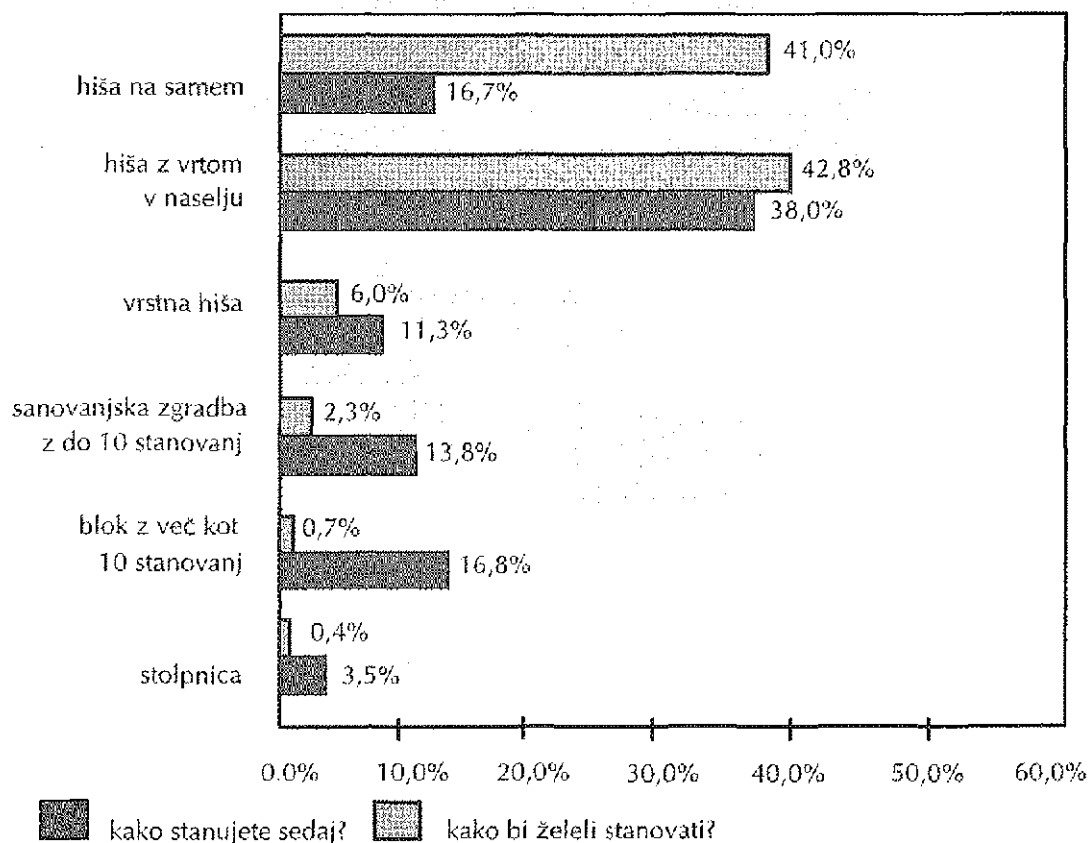
Visoka stopnja *navezanosti na kraj* se z višjo stopnjo izobrazbe relativno *zmanjšuje*; pač pa je večja pri tistih, ki živijo na vasi oz. na podeželju, ki imajo obdelovalno zemljo in manj osebnih stikov z ljudmi v drugih državah. V teh znakih torej prepoznavamo značilni profil klasičnega, "starega lokalizma" (Strassoldo, 1990). Pri tem gre torej še *bolj za navajenost na danosti*, za relativno zaprtost in *nizko občutljivost* za dogajanje in možnosti v širših teritorialnih okvirih.

Posebnost, ki jo razkrivamo na podlagi naše ankete v primerjavi z našimi predhodnimi ugotovitvami na ravni Slovenije kot celote (SJM 1993/1), je v tem, da na Koprskem razkrivamo *močnejšo občinsko in regionalno identifikacijo*. Tako je navezanost na regijo Slovenska

Istra (Obala) močnejša kot pa navezanost na Slovenijo v celoti, medtem ko do sedaj znani splošni vzorec izraža obratno zaporedje (gl. graf).

Navzlic etnični heterogenosti prebivalstva v koprski občini (zaradi priseljevanja) torej razkrivamo znake močne regionalne identifikacije. To se izraža tudi z izpostavljanjem lastnih posebnosti in v zahtevi po njihovem priznavanju s strani drugih. V tem smislu je značilno, da velika večina (87%) soglaša s stališčem: "V Ljubljani nimajo dosti posluha za posebnosti in probleme naše občine in Slovenske Istre." Visok delež vprašanih (79%) se strinja tudi s stališčem: "Žal mi je, da se istrske in mediteranske posebnosti izgubljajo in utaplajo s prevladovanjem vseslovenskih značilnosti." V tem kontekstu lahko razumemo tudi podporo stališču, da se je treba "držati ... tradicije kraško-primorske arhitekture". Že v dosedanjih obravnavah te teme (gl. npr. Šav, 1995, str. 287-288) so razpravljalci opozorili, kako se je Istran ob množici priseljencev od drugod ovedel svoje kulturne drugačnosti.¹² Začel je poudarjati svoje staroselstvo in identiteto, ki z vidika zgodovinske pripadnosti

Graf 3: Kako stanujete sedaj in kako bi želeli stanovati?
Graph 3: Where and how do you live now and where would you like to live in the future?

¹² Pri tem se poudarja njegova prilagodljivost, odpornost, vzdržljivost, prebrisanost in nezaupljivost do Neustranov oz. zaprtost do "forestov".

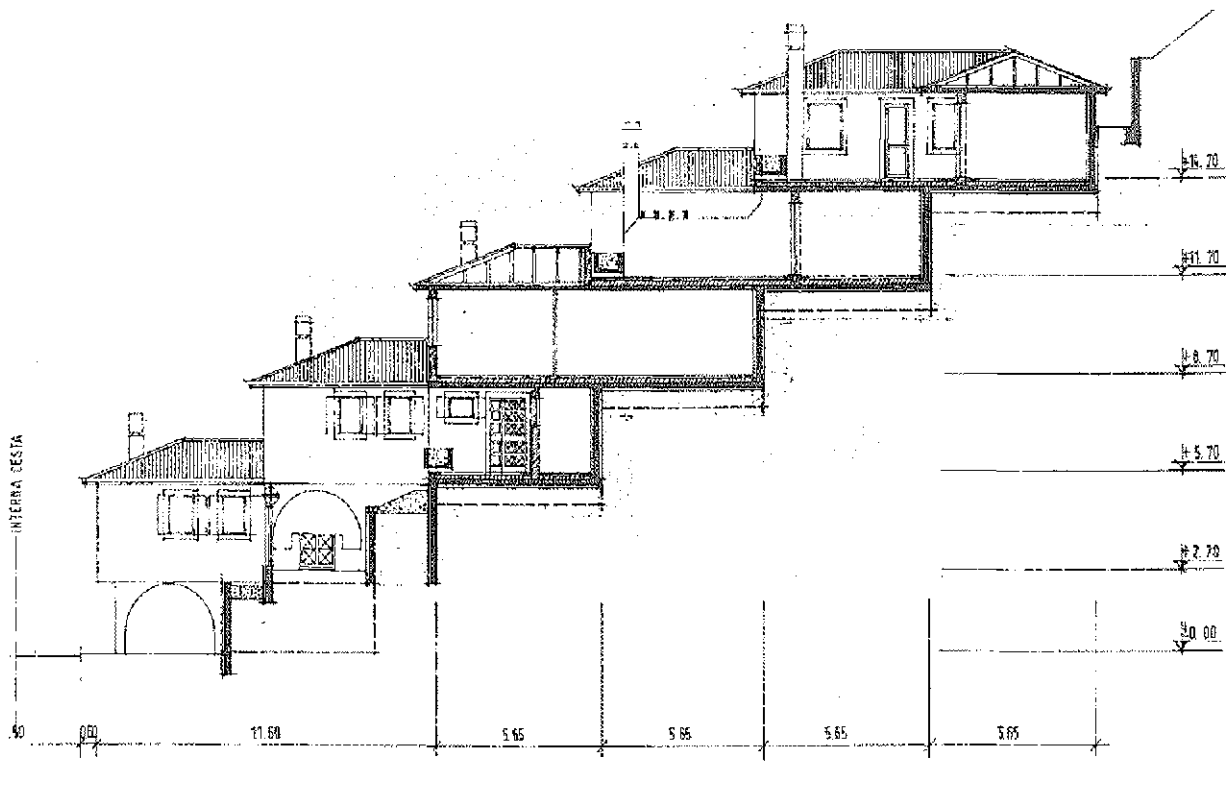
istemu kulturnemu prostoru in izkušnji sega preko današnjih državnih meja in je celo pomembnejša od jezikovne sorodnosti. Priseljencem v obalnih mestih in satelitskih naseljih se je, ob tem ko so "prišli z vseh vetrov, nagrmadili blok k bloku, se gospodarsko postavili na noge" - sicer zastavljalo vprašanje - "kje sploh smo in kdo so ti ljudje ob nas". Ob tem pa se poraja nova istrska identiteta v teh krajih rojene generacije ljudi. Krepi se jedro mladih izobražencev, ki poizkuša afirmirati posebnosti (Slovenske) Istre in *rekonstruirati to njeno identiteto* s poudarjanjem razlik med *kontinentalno* Slovenijo in slovensko Istro kot delom *mediteranskega* prostora z vidika zgodovine, arhitekture, življenjskega stila, glasbe, političnih interesov (kot izživ se pojavlja t.im. "emonocentrizem") i.dr.

6. DEJANSKI IN ŽELENI NAČIN BIVANJA

Poznati subjektivne težnje (preference, aspiracije), ki jih imajo prebivalci je pomembno navzlic temu, da jih mogoče celo večji del ne bo uspelo uresničiti v doglednem času. Predstavljajo namreč opozorilo lokalni in državni politiki ter stroki v kateri smeri se bodo te težnje uveljavljale bodisi v dovoljeni in organizirani ali v

nedovoljeni in anarhični obliki. Z načinom bivanja na tem mestu označujemo predvsem bivanje v različnih tipih zgradb, kar (lahko) implicira tudi različno gostoto naselitve oz. pozidave.

Če današnji način bivanja primerjamo z zelenim lahko ugotovimo naslednje: če bi upoštevali subjektivne težnje prebivalcev, bi prišlo do zmanjšanja deleža v vseh kategorijah, ki predstavljajo (večjo) koncentracijo in gostoto naselitve. Povečal pa bi se delež bolj razpršene naselitve. Tako bi prišlo do največjega zmanjšanja deleža tistih, ki prebivajo v *stanovanjskih* blokih z več kot 10 stanovanji (za 16%), do največjega povečanja pa bi prišlo v kategoriji "*hiša na samem*" (povečanje za 26% glede na tiste, ki že danes prebivajo na ta način). Nekoliko poenostavljeno bi torej lahko rekli, da vprašanci skoraj v celoti, *frontalno zavračajo bivanje v bloku ali stolpnici* (sprejema ju le 0,7 in 0,4% vprašancev). Hkrati pa bi jih kar *devet desetin* prebivalo v *družinski hiši* (če tu upoštevamo tudi vrstno hišo). Prikazane želje glede načina bivanja se pomembneje ne razlikujejo po posameznih kategorijah prebivalstva (npr. tu ni razlik glede na materialno-finančno stanje vprašancev in s stopnjo izobrazbe) in gre torej za *vsesplošno težnjo k bolj razpršeni naselitvi*.

Avtor: d.i.a. Zabukovec Branislav, 1985

Terasaste hiše ob Cesti na Markovec v Kopru.
Terraced houses along Cesta na Markovec in Koper.

Poenostavljeno črno-belo dihotomijo v smislu blok ali družinska hiša bi lahko zmanjšali z večjo domselnostjo v strokovnem in političnem usmerjanju stanovanjske graditve. Vrsta pomanjkljivosti, ki jih prebivalci navajajo v zvezi z bivanjem v bloku niso nujna značilnost le-teh. Stanovati v večstanovanjski zgradbi (bloku) ne pomeni že kar nasploh pristajati na utesnjenost in večjo izpostavljenost različnim motnjam, čeprav je to do sedaj največkrat zares tako tudi bilo. *Velika, večstanovanjska zgradba ne pomeni nujno v vsakem primeru tudi večje utesnjenosti in več motenj.* Pod določenimi pogoji bi tudi v njih lahko zagotovili prostore za nemoteno delo, zeleno vizualno zasebnost ipd. Prav v stolpnici je mogoče hkrati zagotoviti tako visoko stopnjo vizualne zasebnosti, kot tudi odprti razgled na estetsko zanimive motive v okolici, n.pr. iz Markovega hriba na morje in na staro mesto i. pd.

Bivanje v blokkih, vsaj v takšnih kakršni so bili grajeni doslej, prav na obalnem, submediteranskem območju predstavlja še posebej izzivalno omejitev. To je najbolj *drastična oblika zapiranja in odmikanja od naravnega okolja*, kateremu bi se sicer prav tu lahko najbolj približali. Glede na klimatske razmere bi se dosti večji del vsakdanjega življenja družine ali posameznika lahko odvijal v odprtih prostorih vsaj šest mesecev na leto. Omejitev ni le ekonomskega značaja, temveč gre tudi v veliki meri za prevladujoče profesionalna vzore modernistične arhitekture, ki so ignorirali regionalne posebnosti in vernakularno tradicijo. V bodoče bi lahko uresničili že zasnovane načrte za graditev atrijsko - terasastih večstanovanjskih zgradb. Arhitekt B. Zabukovec je že v letih 1971 in 1985 pripravil "Študijo pozidave terasastih hiš v Semedeli". V njej je hkrati upošteval tako specifične naravne danosti (gradnja v hribu nad Cesto na Markovec) kot tudi težnje ljudi k odprtosti bivalnih prostorov navzven (terase), hkrati z zagotavljanjem zasebnosti, tako da stanovalci na eni terasi ne bi bili izpostavljeni pogledom stanovalcev iz druge terase.¹³

Dosedanje prakso graditve bi bilo mogoče v prihodnje preusmeriti, npr. s postopnim uvajanjem *večje raznovrstnosti stanovanj* in hkrati *raznovrstnosti stanovanjskih zgradb* (po velikosti, kvaliteti, opremljenosti, lokaciji ipd.), kar bi zmanjšalo a priori negativni odnos do "bloka". Pri tem bo moteča določena *stereotipno negativna sodba o "bloku"*, ki bo, ob povečani vlogi tržišča, še v naprej omejevala možnosti afirmacije bivanja v večstanovanjskih zgradbah na sploh. Vendar pa bo vse večja diverzifikacija dejavnosti (gl. o tem F. Trček)

in družbene strukture prebivalstva in še zlasti povečevanje števila individualnih gospodinjstev (brez otrok) prej ali slej moralo priti do izraza tudi v *diverzifikaciji fizične strukture* grajenega okolja. Ker v prihodnosti ni računati na množično zaposlovanje kakršno je bilo značilno za glavni "industrijski val",¹⁴ bo tudi s povsem gradbeno tehničnega vidika zmanjšana možnost, da bi sploh gradili velike bloke, katerih stanovanja bi lahko vseljevali le postopoma v daljšem času.

7. PREUSMERJANJE NASELJEVANJA IZ OBALNEGA PASU V ZALEDJJE

Izzivalna je ugotovitev, da imamo na eni strani ljudi, ki živijo utesnjeno in moteno v obalnem pasu s pretirano gostoto naselitve, hkrati pa - sicer nekoliko odmaknjeno - območje, ki se prazni, gospodarsko nazaduje in celo izumira. Že prikazane težnje prebivalcev k bolj razpršeni naselitvi bi lahko (pre-)usmerjali na podeželje, kjer bi se jim lahko vsaj delno približali v okviru modela "*decentralizirane koncentracije*" (ki bi ga lahko bolj fleksibilno uporabljali, ne da bi vztrajali na *togih geometričnih vzorcih*, ki so sicer še močno utrjeni v arhitekturi in urbanizmu). Podpora prebivalcev preusmerjanju naseljevanja iz obalnega pasu v zaledje je sicer že prisotna (53% anketirancev ga podpira, 16% zelo podpira), vendar pa se zdi, da to za ljudi še ne predstavlja eno od najbolj prioritarnih nalog na ravni občine.

Preusmerjanje naseljevanja na podeželsko zaledje bi lahko predstavljalo velikopotezni projekt, ki bi terjal sočasno angažiranje *akterjev na večih ravneh*. Posameznik je v zvezi s tem skoraj povsem nemočen (n.pr. če ni kanalizacije v celem naselju), tako da se - brez pomoči - lahko le pasivizira ali pa ločeno išče (ne)legalno rešitev izven naselja.¹⁵ Pred leti je imela glavno pobudo občina, tako da so bile uspešno realizirani nekateri programi za revitalizacijo podeželja (ceste, vodovod, telefon). Vrsta določilnic pa je tudi državnega značaja (obseg in način varovanja kmetijskih zemljišč in kulturne dediščine). Propadanje posameznih stavb in naselij pa izraža tudi dejstvo, da so lastniki razpršeni po vsem svetu, tako da bi se včasih dokopali do rešitve lahko šele s povezovanjem v svetovnem merilu.

Gre za dve obliki (pre)usmerjanja iz obalnega pasu na podeželsko zaledje:

a) za preseljevanje, do katerega bi prihajalo bodisi ob ohranjanju dosedanjih delovnih mest ali pa ob vzpostavljanju novih v zaledju, in

13 Kot tradicionalne elemente regionalne, istrske arhitekture, ki omogočajo večjo odprtost do narave arh. Perossa (1997, 260-267) izpostavlja bodisi terase ob hiši, ki jih poznamo pod imenom "baladur" in "logietta", bodisi na strehah hiš, ki so jih imenovali "altane".

14 Tako je v času pospešenega zaposlovanja številnih delavcev v Luki nastala celo zamisel o graditvi stanovanjskega bloka v Pradah, ki se kot velik objekt gotovo ne bi vklapljal v podeželsko okolje.

15 Nasprotno pa Manžan predstavlja primer kraja, ki se je popolno komunalno opremil (vodovod, kanalizacija, asfalt) na podlagi sočasnega delovanja posameznikov, krajevne skupnosti in občine.

b) za oživljanje podeželskega prostora z vzpostavljanjem infrastrukture za različne aktivnosti in s tem s povečevanjem obiska in zadrževanja prebivalcev iz urbaniziranih območij na podeželju.

Med najpomembnejše zahteve v zvezi s prvim - na podlagi odgovorov v naši anketi - sodijo: zagotoviti potrebno komunalno opremljenost, izboljšati prometne zveze, večje možnosti za pridobitev lokacije za zgraditev hiše, nove možnosti za zaposlitev ali samozaposlitev, možnost za pridobitev večje parcele, razpoložljivost lokacij z lepim razgledom, zemlja za obdelavo idr.

Doslej je bilo videti, da graditev novega (npr. izven vaškega jedra) že samo po sebi pomeni nekakšno alternativo in torej opuščanje starega (npr. znotraj starega vaškega jedra). Organizirani pristop, ki bi v večjem merilu odprl možnosti poselitve v navezovanju na obstoječa vaška jedra, pa bi bil lahko komplementaren in bi hkrati prispeval tudi k revitalizaciji le-teh. Tako bi se s povečanjem števila ljudi hkrati povečala možnost za boljšo lokalno oskrbo. Če bi ob tem bolj fleksibilno in diferencirano omogočali tudi gradnjo na večjih parcelah, pa bi povečali motiviranost za naseljevanje na podeželju.

Druga oblika revitalizacije podeželja pa so različne aktivnosti, v katere bi se dnevno, tedensko ali pa vsaj občasno vključevali prebivalci pretežno iz najbolj urbaniziranih naselij. Med njimi vprašanci postavljajo v ospredje: peš in kolesarske rekreacijske poti, kulturne prireditve, aktivnosti v zvezi z obnavljanjem arhitekture dediščine, kmečki turizem, različna igrišča, pridelovanje oliv, grozdja idr. Vse to pa ne predstavlja nujno pridobitev, ki bi bile v korist podeželskemu prebivalstvu.¹⁶

Protesti domačinov v Podpeči (in - kot že nakazano - v Podgradu), kažejo, da se jim je življenje v vasi zaradi številnih turistov, planincev, plezalcev, zmajarjev, jadralnih padalcev, motokrosistov in drugih obiskovalcev poslabšalo in da postaja včasih kar neznosno. Prišlo je že do večjih nasilnih spopadov, do posegov policije ipd. Vse to pa predstavlja nekakšno "stresnitev", ko gre za programe za revitalizacijo podeželja. Vendar pa to presega zastavljeni okvir obravnave na tem mestu. Pri tem je bistveno, da tudi podeželje tu najde svoj interes in ne postane le objekt poseganj od zunaj.

Kolikor se bo z vključevanjem v Evropo povečevala tudi kompetitivnost za prostor ob sami obali, kar bo še nadalje povzročalo višanje cen nepremičnin, pa tudi storitev, bo to že zaradi stroškov navajalo ekonomsko šibkejše kategorije k odseljevanju iz tega območja.¹⁷ Pred nami je torej čas intenzivnejšega prestrukturiranja in diferenciacije v priobalnem območju, ki pa se ne bo odvi-

jal enakomerno, tako da se bodo posamezni naselitveni stanovanjski sklopi nižjega standarda ohranjali še naprej.

8. INDIVIDUALNOST IN ZASEBNOST V BIVALNEM OKOLJU

Pod zornim kotom dolgoročnega procesa individualizacije (o tem že Mlinar, 1994; Mlinar et al. 1995) na tem mestu osvetljuje le nekatere izbrane problemske sklope, ki zadevajo spremembe v načinu bivanja, tako z vidika fizične strukture kot tudi odnosov med ljudmi. S tem *utemeljujem* tudi določeno predvidljivost teh sprememb za prihodnost in torej možnost anticipirati potrebe in probleme, ki "jih še ni".

8.1. Od množične industrijske gradnje do oblikovanja po osebnem okusu

V preteklih desetletjih je bila temeljna usmeritev množične stanovanjske gradnje v Kopru predvsem zagotoviti "streho nad glavo" za delavce, ki so se zaposlovali v velikih podjetjih, kot sta "Tomos" in "Luka Koper". Stanovanjske zgradbe so bile uniformno grajene na podlagi standardnih vzorcev stanovanj, pretežno kar za povprečno družino ali za samskega delavca. V kolikor se danes (vsaj za nekatere) odpirajo možnosti za preseganje eksistenčne nuje, pa se takoj zastavljajo vprašanja o diferenciaciji in individualizaciji bivanja. To po eni strani pomeni zaostrovanje problemov *neenakosti*, na kar se država in občina - sicer z zamudo, pa vendarle - odzivata s programi za socialna in neprofitna stanovanja. Hkrati pa pričakujemo vse večjo *senzibilnost za različne potrebe*, bodisi zaradi omejitev ali zaradi izjemnih zmožnosti posameznikov, ki doslej niso bile upoštevane.

Ko gre za nasprotje med uveljavljanjem posebnih potreb in okusov na eni strani ter ohranjanjem stavbne (arhitekturne) dediščine, anketiranci - načeloma (!?) - dajejo prednost drugi. Hkrati pa gre tudi za vprašanje o možnostih *spreminjanja fizične strukture grajenega okolja* v okviru značilnega življenjskega ciklusa posameznika in družine. Tako ugotavljamo, da v koprski občini *70% anketirancev pogreša več možnosti*, da bi lahko *sami prilagajali* (spreminjali) hišo ali stanovanje *po svojih potrebah in okusu*.

Četudi ideja o fleksibilnosti fizične strukture grajenega okolja ni nova, pa vendarle obstoječi stanovanjski fond v koprski občini nudi zelo omejene možnosti bodisi za fleksibilno spreminjanje notranje organizacije razpoložljivih prostorov bodisi za prizidavanje dodatnih

16 Na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani (U. Komac, mentor J. Koželj) so zasnovali ureditev omrežja kolesarskih povezav in peš poti, ki bi povezovale naravne in kulturne znamenitosti v zaledju obale ter predstavljale osnovo za pohodništvo in kolesarjenje. S tem ciljem so spodbudili že prostovoljne akcije za pripravo takih poti.

17 To je vsaj dolgoročna perspektiva; sicer pa so cene nepremičnin na Obali že sedaj višje kot v sosednji Italiji.

prostorov. S tem, ko je bilo dosedanje načrtovanje in graditev preveč usmerjeno na *dokončne rešitve*, je dejansko postalo nemogoče napraviti potrebne spremembe, ki bi jih sicer tako glede na spremenjene potrebe in (večja) finančna sredstva lahko uresničili, pa bodisi da gre za dodatno sobo, za garažo i. dr.¹⁸

8.2. Opremljanje stanovanja

Težnja k individualni samostojnosti je razvidna tudi iz velike podpore, ki jo je dobilo stališče: "Četudi bi imel več sitnosti, bi *rajši sam opremil novo stanovanje*, kot pa da bi bilo vse v naprej določeno" (soglašajo 87% vprašancev). Posamezniki uveljavljajo svoje vse bolj raznovrstne in *edinstvene okuse* in hkrati s tem postajajo vse bolj nenadomestljivi. Tako se potencialni kupci vključujejo v (re)produkcijski proces kot *soudeleženci* v oblikovanju svojega bivalnega okolja. Tudi če ne gre za individualno gradnjo in sodelovanje potencialnega uporabnika v teku samega projektiranja, tržišče samo terja vse bolj *anticipativno upoštevanje* pričakovanega kupca. Sicer pa imamo odgovore na vprašanje o tem, kako pomembno je pri gradnji in urejanju novih stanovanj upoštevati, da opremijo prostore po *okusu kupca*. Večina vprašancev šteje to za pomembno ali zelo pomembno, njihov delež pa variira glede na stopnjo izobrazbe, tako da najmanj izobraženi tudi najnižje vrednotijo takšno možnost.

Kolikor se bodo v prihodnosti - če že ne zaradi večjih ekonomskih zmožnosti večine prebivalcev, pa vsaj zaradi zmanjševanja števila članov gospodinjstva - povečale možnosti za sproščanje bivalnih prostorov z bolj selektivnim odnosom do vsega razpoložljivega inventarja, lahko pričakujemo, da bodo hkrati s tem, ko bo stopala v ospredje višja stanovanjska kultura, prihajalo do vse izrazitejšega *poosebljanja stanovanj*. Po eni strani se bo inventar zoževal na tisto, kar je zares potrebno v določenem času, po drugi strani pa se bo krepiła težnja, da vsak posameznik tudi v materializirani obliki dograjuje (in celo časovno razširja, tudi v preteklost) svojo življenjsko pot.

8.3. Odstopanja od povprečja in arhitektonske ovire

Tema, ki ji je bilo v strokovni in širši javnosti v Sloveniji posvečeno že veliko pozornosti, zadeva premagovanje t. i. arhitektonskih ovir, pri čemer so največkrat mišljene ovire, ki otežujejo ali onemogočajo gibanje invalidom na vozičkih, npr. paraplegikom. Mi to temo

postavljamo v širši kontekst vse večje *senzibilnosti* za *razlike in odstopanja* od "povprečnega človeka" ali povprečne družine, ki je kot prevladujoči vzorec še zavestno ali nezavedno prisotno v stanovanjskem načrtovanju. V zvezi s tem se pojavljata dve protislovnii situaciji:

a) Po eni strani ljudje dajejo vesplošno, "plebiscitarno podporo" reševanju teh vprašanj. Kar 91% anketirancev soglašajo s tem, da je "probleme arhitektonskih ovir za omejeno gibljive (invalidne) ... treba *odpraviti, tudi če bi to podrazilo stanovanjsko gradnjo*". Po drugi strani pa morajo prizadeti še nadalje opozarjati na skorajda brezštevilne primere takih omejitev npr. v Kopru in Ankaranu, podobno kot v drugih krajih Slovenije.

b) Drugo protislovje pa je v tem, da se senzibilnost za odstopanja od povprečja spet zaustavlja le pri nekaterih najbolj vidnih primerih, tako kot so zelo opazni "vozičkarji" na ulici, nekaj manj slepi in slabovidni s svojimi palicami, še manj pa tisti, ki so sploh nemobilni. Tisti, ki so *najhuje prizadeti*, npr. nemobilni in vezani na svoje stanovanje ali posteljo, pa še nadalje ostajajo (bolj) *prepuščeni sami sebi*, saj 'niso na očeh javnosti'.

"V ANKARANU NAS JE INVALIDOV PREMALO ..."

Na podlagi konkretnejše proučitve te problematike v Ankaranu¹⁹ smo ugotovili, da se navzlic predpisom, ki zahtevajo odpravo ovir za invalide, le-te še vedno pojavljajo, tudi pri novogradnjah. Nasploh je glede tega veliko nedoslednosti. Ovire so tudi v dostopih do javnih zgradb (npr. v novem oskrbnem centru) in v gibanju po samem kraju. Turisti - invalidi nimajo dostopa niti do morja niti do bazena. Kjer so avtomobili na pločnikih, je pa mesto za invalide le na cestišču.

Eno temeljnih socioloških vprašanj pri vsem tem pa je še vedno prevladujoča *večinsko-manjšinska logika* v utemeljevanju potrebe po odpravljanju "arhitektonskih ovir". Glede na maloštevilnost prizadetih in njihovo nemoč je tudi javna odzivnost na njihove specifične potrebe toliko manjša oz. počasnejša. Tako torej eden od prizadetih, ki upošteva, da v Ankaranu invalidi predstavljajo manj kot 1% prebivalcev, paradoksalno ugotavlja: "V Ankaranu nas je invalidov premalo, da bi lahko kaj dosegli!"

8.4. Navajenost ali izbira?

Navajenost na določen prostor vodi do čustvene navezanosti nanj, ki omejuje izbiro alternativnih lokacij tudi v primerih, kadar bi ta bila racionalno zelo ute-

18 V bodoče naj bi zmanjševali delež *fiksni elementov* v načrtih in gradnji in s tem povečevali možnosti da lastnik (uporabnik) vse bolj sam, manj pa načrtovalec zanj, določa prostor glede na svoje potrebe. V načrtih za Žusterno III (arh. Lučka Šarec) je bilo v zgradbah določeno le fiksno jedro, sicer pa naj bi bile stene fleksibilne.

19 Tu se poleg "domačih invalidov" pojavljajo že omejeno gibljivi pacienti iz Ortopedske bolnišnice Valdoltra, kjer je hospitaliziranih veliko paraplegikov, ter Mladinskega zdravilišča in letovišča (tudi otroci z obolenji lokomotornega aparata), pa tudi otroci s cerebralno paralizo iz "Društva sonček" iz Hrvatinov.

meljena. Na ta način velike razpoložljive *stanovanjske površine* ostajajo *neizkoriščene*, saj objektivne spremembe, npr. v družini in gospodinjstvu (zmanjšanje števila članov zaradi odselitve, smrti ipd.), niso skladne tudi s subjektivno pripravljenostjo za spremembo, ki bi terjala preselitev v drugo stanovanje (hišo). Dilema se na splošno zastavlja takole: ali spreminjati fizično strukturo bivališča ali naj se izmenjujejo ljudje, ki tam prebivajo?

Ameriški vzorec reševanja te dileme je predvsem - visoka rezidencialna mobilnost. Pri nas pa se ljudje bolj nagibajo v drugo smer. To se kaže iz podpore, ki jo ljudje dajejo naslednjemu stališču: "Če bi potreboval drugačno stanovanje (hišo), bi raje poskrbel za adaptacijo, preureditev na sedanjem mestu, kot da bi se moral preseliti v kakšno drugo". S takšnim stališčem se strinja dve tretjini vprašanih. Podobno velja glede soglasja s stališčem: "Lahko bi sicer našel zase kakšno bolj primerno bivališče, vendar raje ostanem v tem, na katerega sem že navajen." Še večjo podporo pa izražajo, da naj lovek ... tudi na stara leta ostane v istem stanovanju (hiši), četudi je za to stanovanjski prostor manj izkoriščen" (se strinja 73%). S tem načenjamo tri vprašanja:

a) kako se spreminja in kako je mogoče dosegati večjo fleksibilnost same fizične strukture bivališča,

b) koliko se izboljšujejo možnosti (zmanjšuje "cena" v najširšem pomenu besede) mobilnosti v smislu sproščanja prometa z nepremičninami in

c) koliko se spreminja (povečuje) fleksibilnost vedenja samih stanovalcev.

Vsako od teh vprašanj bi terjalo še posebno obdelavo.

8.5. V nasprotju s trendom: graditev hiše za dve družini

Tradicionalne predstave o skupnem bivanju več generacij se nekako po inerciji neopazno podaljšujejo tudi še danes. To nam razkriva stališče: "če bi gradil hišo, bi gledal na to, da bi bila zadosti velika tudi za družino otrok". Skoraj dve tretjini od vseh vprašanih se strinja s takim stališčem. Vendar gre pri tem za *iluzorna pričakovanja* in velika, *neracionalna vlaganja*. Do tega prihaja zaradi značilnih intergeneracijskih razlik, na katere nas opozarjajo tudi odgovori na vprašanje: "Kako blizu skupaj ali daleč narazen naj bi prebivali starši od mlade družine, če bi obstajala možnost izbire?" Medtem ko si starejši bolj želijo bližine mladih (npr. tako da bi mladi stanovali v - sicer samostojnih stanovanjih iste zgradbe ali v soseščini), pa relativno več mlajših anketirancev steje za primernejše, da bi mlade družine prebivale v kakšnem drugem kraju. Težnje k večji individualni samostojnosti so očitno vse močnejše in za mlajše generacije vse večkrat celo pomembnejše kot pa ugodnosti, ki se jim nudijo v hiši staršev. Zaradi za-

ostajanja in preživele miselnosti starejše generacije pa ostajajo *neizkoriščene* tolikšne *stanovanjske površine*, da bi - po nekaterih ocenah - z njimi "pokrili" vse temeljne stanovanjske potrebe v občini. Hkrati pa je v zvezi s tem protislovjem podan izziv za opredelitev programa za spremembo namembnosti takšnih površin v skladu z novimi (tehnološkimi) pridobitvami in problemi. Tako npr. za "teledelo" ali za "home fitness" v času ko se poudarja ponovno krepitev doma v kontekstu informacijske družbe.

8.6. Nemoč posameznika in trajanje graditve

Zgraditi ali kupiti hišo ali stanovanje je tako zahtevna naloga, da največkrat presega moči posameznika in (zlasti mlade) družine. To nemoč, ki sicer ljudi pasivizira, pa graditelji v praksi premagajo s tem, da podaljšujejo čas graditve tudi na deset in več let. S t. i. "etapno gradnjo" pa postane naloga lažje uresničljiva. To je pomembno tako zaradi postopnosti zagotavljanja potrebnih sredstev kot tudi same graditve, še zlasti če se pri tem v večji meri "opirajo na lastne moči". S tem pa prihajajo v navzkrižje s predpisi, ki ščitijo javni interes, da bi graditev opravili v čim krajšem času in s tem zmanjšali njene moteče vplive na okolico.

Anketiranci dajejo presenetljivo visoko podporo naslednjemu stališču: "Ker ljudem primanjkuje denarja, jim je treba dovoliti, da gradijo tudi dalj časa, čeprav je to moteče za okolico" (soglaša kar 87% vprašanih). Navzlic motečim vplivom, do katerih prihaja pri časovno podaljšani graditvi, se kaže vendarle prevladujoča javnomnenjska podpora takšni praksi in ne nje-
no zavračanje.²⁰

Hkrati pa nas vse to opozarja, da gre za stisko posameznikov in družin tudi zato, ker je na ravni države in občine bolj izpostavljena njuna omejevalna vloga kot pa partnersko sodelovanje v kontekstu večnivojske teritorialne organizacije. Reševanje problema s samo dinamično gradnjo v fizičnem smislu je seveda bolj "primitivno" in moteče, kot pa bi jo predstavljalo ustrežnejše simbolno urejanje časovne organizacije financiranja graditve in nakupa stanovanj.

9. INDIVIDUALNOST IN PROSTORSKI RED

Ohranjanje arhitekturne dediščine in varovanje kmetijskih zemljišč naj bi po mnenju anketirancev imelo prednost pred novimi zahtevami po prostoru v zvezi s stanovanjsko graditvijo ter pred zahtevo, da je treba "dopuščati graditeljem svobodno uveljavitev posebnih potreb in okusov". S podporo zahteve, da je treba "zmanjšati črno gradnjo z ostrejšimi kaznimi" (85% to podpira), kot tudi s podporo stališču, da sta "po-

20 Tudi pri tem pa lahko pričakujemo veliko razliko med takšno načelno podporo in stališči tistih, ki bi bili dejansko najbolj moteni.

membnejša ... red in varnost v naselju, kot pa to da prideš z avtom do vrat" (83%), je podana trdna javnomnenjska podpora *rigoroznemu uveljavljanju prostorskega reda*. Pri tem pa je seveda treba upoštevati značilno nedoslednost ljudi, ki takšne zahteve izražajo predvsem v mislih na druge, ne pa tudi samih nase. Poudarjanje pomena reda in varnosti v naselju seveda izraža sedanjí nered in ogroženost ljudi v značilnih stanovanjskih predelih, ne predstavlja pa jamstva, da so se npr. ljudje pripravljene odreči komoditeti avtomobilske dostopnosti prav do lastnega bivališča.

Tudi pri "črni gradnji" gre za delikatno iskanje razmejilne med težnjo k razširjanju meja svobode posameznika in zoževanju možnosti uveljavljanja samovolje na račun drugih (Mlinar, 1993; Gantar, 1993). Tako kot se krepijo težnje k večji svobodi bivanja in delovanja v prostoru, tako se hkrati zastrujejo zahteve po doslednejšem uveljavljanju reda in (samo)discipline. Redki ga danes občudujemo z vidika stavbne dediščine vaskih naselij Slovenske Istre, je bil vendarle prvenstveno *red iz nufe*; to je bil red, ki je izražal *človekovo nemoč, da bi odstopal od naravnih danosti*. Pred nami pa so naloge za vzpostavljanje takšne prostorske organizacije, ki bo hkrati v največji možni meri omogočala, spodbujala in izražala človekovo individualnost in samostojnost.

10. INFORMATIZACIJA IN TELESNA NEGIBNOST (SEDENTARNOST) V BIVALNEM OKOLJU

S povečevanjem prometne in telekomunikacijske povezanosti vse več dobrin, storitev in idej postaja dostopnih neposredno na domu, tako da lahko govorimo o vse večji "domocentričnosti". Čeprav Koper objektivno in glede na ozaveščenost v tem pogledu še zaostaja za najbolj razvitimi, so vendarle tudi tu že prepoznavni značilni trendi. Po nekaterih kazalcih pa koprška občina sodi med najbolj razvite v Sloveniji in tudi že presega raven sosednjih območij na italijanski strani mej. Že podatki iz naše ankete npr. kažejo, da ima kar 98% anketirancev v gospodinjstvu enega ali več TV sprejemnikov, 95% jih ima telefon, 91% jih ima vsaj enega ali več avtomobilov; podobno jih ima že skoraj 60% doma tudi videorekorder, 40% enega ali več računalnikov, 12% pa dostop do interneta idr. (gl. več o tem -Trček).

Bodisi da gre za delo, učenje ali razvedrilo, povsod imamo opravka z informatizacijo, ki po eni strani terja vse več časa, a hkrati vse *manj telesnih* aktivnosti. Vse večji delež ljudi vse več svojega časa sedentarno, brez telesnega gibanja, preživlja doma v stanovanju, s tem ko gledajo TV, studirajo oz. se učijo, berejo časopise, delajo z računalnikom, telefonirajo, se pogovarjajo. V Zahodni Evropi otroci presedijo okrog 1200 ur na leto doma pred televizijo, v ZDA pa približno dvakrat toliko, med tem ko isti otroci preživijo v šoli približno 1000 ur na leto. (Delors et. al., 1996). Tako se zastruje temeljno

protislovje: čim bolj "napredujemo", tem bolj *sedentarni način življenja* ogroža našo fizično eksistenco.

Torej lahko že kmalu pričakujemo temeljno "pre-vrednotenje vrednot", česar pa se Koprčani danes še ne zavedajo. Le 24% jih redno, skoraj vsak dan, s športom ali drugimi oblikami razgibavanja poskuša ohranjati dobro telesno kondicijo, 21% enkrat tedensko, drugi pa bolj poredkoma ali sploh ne. Ob tem pa jih le 5% šteje za zelo pomembno in 34% za pomembno, da se pri gradnji in urejanju novih stanovanj zagotovi tudi *prostor za napravami za razgibavanje* (home fitness).

Z informatizacijo, ki prinaša reintegracijo dela in bivanja ob hkratni *telesni pasivizaciji*, so podani tudi izzivi za načrtovanje odprtih in zaprtih prostorov (trim steze, kolesarske poti, športno-rekreacijski objekti, home fitness ...). Med mladimi se že kaže drugačen odnos do telesa, ne le v smislu lepotičenja, temveč tudi z vzdrževanjem telesne kondicije. Kopalnice (naj) ne služijo le za higienske namene, temveč dobivajo večji pomen tudi v bolj hedonističnem odnosu do lastnega telesa.

Pred nami so torej velike spremembe v načinu življenja, ko nove informacijsko - tehnološke pridobitve hkrati predstavljajo veliko potencialno ogrožanje človekove fizične eksistence. To pa so lahko veliki izzivi tudi za stanovanjsko in urbanistično planiranje.

11. INDIVIDUALIZACIJA PREHRANE IN STANOVANJSKO NAČRTOVANJE

Vse večja raznovrstnost potreb in okusov članov gospodinjstva se bo nujno morala izraziti tudi v stanovanjskem načrtovanju in urbanizmu nasploh. To lahko ilustriramo v zvezi s pripravo hrane. Glede tega je poznana tradicionalna rešitev v okviru kmečke družine: *ena jed v skupni skledi za vso družino*. Danes pa le 8% vprašanih izjavlja, da se pri njih doma ne ozirajo na to, da imajo člani družine *različne okuse*. Večina pa jih to upošteva bolj ali manj pogosto.

Tudi v zvezi s prehrano prihaja do *sproščanja* tradicionalne vezanosti le na določen prostor in na *krajevne danosti*, podobno kot smo to ugotavljali že v zvezi s samo gradnjo. Nekdanja samoumevna *vnaprejšnja določenost* je tako vključevala *kaj, kdaj, kje in s kom bo kdo jedel?* Vse to postane stvar odločitve in se spreminja z vse večjo dostopnostjo do raznovrstnosti v času in prostoru. Z vidika stanovanjskega načrtovanja je relevantno, da gre za vse več razhajanj med posamezniki, glede na to, *kje bo kdo jedel*: ali doma v stanovanju, ali v kakšnem javnem lokalu, ali na delovnem mestu, ali na potovanju v kakšnem drugem kraju ipd.; podobno pa tudi, *kdaj bo jedel*: ob istem času kot drugi člani družine ali ob različnih časih dneva ali tedna, torej tudi kako pogosto ipd.; glede na to pa tudi, *s kom* (sam, z nekaterimi ali vsemi člani družine, z njimi in z drugimi povabljenimi, s poslovnimi partnerji ipd.).

Le nekaj več kot polovico vseh anketirancev (56%) redno, tj. skoraj vsak dan obeduje skupaj z vsemi drugimi člani družine, ki stalno prebivajo doma. Drugi pa le nekajkrat na teden (16%) ali konec tedna (15%), še bolj poredkoma (8%) ali pa živijo sami (5%).

Z večjimi dohodki pa tudi z večjo razgledanostjo in izkušnjami, ki jih ljudje prinašajo s svojih potovanj, se povečuje raznovrstnost prehrabnenih navad. Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da kuhanje izgublja značaj izključno ženskih opravil, to pa pomeni, da se lahko sočasno vključuje v ta opravila več družinskih članov in celo gostje (kot je to že običaj npr. v Skandinaviji). Tako kot je že postala nesprejemljiva vloga "gospodarja", tako se izteka tudi doba "gospodinj". V zvezi s tem se spreminja tudi notranja ureditev stanovanja. Namesto izločanja kuhinjskih opravil v zaprti prostor laboratorijske kuhinje se sedaj pojavlja zahteva: "kuhinja naj bi bila bolj povezana z bivalnim prostorom". Takšno stališče sprejema (šteje za pomembno ali zelo pomembno) kar 77% anketirancev. Doslej je bila gospodinja ravno v času obiskov in pogovorov z zelenimi gosti zaradi kuhinjskih opravil v znatni meri izključena iz družbe.²¹

12. SKLEPNE MISLI: OD STREHE NAD GLAVO H KULTURI BIVANJA

V opravljeni analizi smo nasplošno izpostavljali moč in nemoč človeka v kontekstu prostorske organizacije bivalnega okolja, tako v njegovem odnosu do naravnih danosti kot v odnosu do drugih ljudi. Pri tem smo upoštevali potrebo, da bi ohranjali arhitekturno dediščino grajenega okolja. Vendar pa smo hkrati zavrnili težnjo, da bi se omejevali le na logiko kontinuitete, ki ne daje prostora za vrednote zunaj znanih vzorcev komunitarne miselnosti. V tej miselnosti predvsem ni bilo mesta za vrednotenje človekove individualnosti in zasebnosti, ki smo jima zato posvetili večjo pozornost (kar pa naj ne bi bilo razumljeno kot druga enostranost, saj je revitalizacija javnosti obravnavana še posebej; glej M. Hočevar).

Medtem ko so v preteklih desetletjih poudarjali le skupno in družbeno (npr. "socializacijo funkcij družine"), imamo v dolgoročni razvojni perspektivi dejansko opravka z dvojnimi, nasprotnosmernimi težnjami. Ena je težnja k vključevanju v lokalno in širše družbeno okolje, druga pa k izključevanju. Vendar gre konec koncev predvsem za selektivnost. Ravno stanovanje (bivališče) - potem ko ni več le "streha nad glavo" - postaja pomemben selekcijski mehanizem, ki ne predpostavlja frontalnega izključevanja iz okolja, temveč možnost uveljavljanja edinstvenih lastnosti posameznika in družine. Medtem ko je bilo v preteklosti skupno neposredni

izraz nuje ali pomanjkanja (skupni vodnjak ali perice ob potoku), danes vse bolj postaja stvar izbire (shajanje v klubih, restavracijah ipd.). Podobno pa zapiranje v lastno gospodinjstvo zmeraj manj pomeni nemoč in objektivno nedostopnost do drugih, vse bolj pa subjektivno, individualno odločitev.

V kontekstu koprské občine smo razkrili zelo poudarjeni lokalizem, ki pa ne izključuje hkratnega globalizma. Prvi se izraza v zelo visoki stopnji navezanosti na kraj, drugi pa zlasti v svetovnih razsežnostih gospodarskega delovanja, kakršno je značilno za dejavnost Luke Koper. Vendar pa ta dvojnost in dispartatnost ni nekakšna stalnica. Zlasti mlajši in bolj izobraženi določno nakazujejo svojo težnjo k selektivnem *iskanju kvalitete* v mednarodnem in svetovnem merilu. Današnji lokalizem, kot ga razkrivamo v raziskavi, je torej še močno izključujoč, vendar pa se nakazuje povečevanje občutljivosti za alternativne možnosti v širšem prostoru.

V raziskavi razkrivamo nasprotja med spontanimi težnjami k vse večji razpršenosti naselitve v prostoru občine in politiko prostorskega razvoja, ki teži k (večji) strnjivosti in koncentraciji. Nakazane so možnosti za zblizanje obeh usmeritev. Pri tem bi se morali znebiti največjih pomanjkljivosti visoke gradnje, še zlasti tistih, ki jih je mogoče odpraviti s spremembo načrtovalske prakse. Zlasti izstopa neskladje med "kontinentalnim" vzorcem graditve relativno zelo zaprtih stanovanj, se posebej v večjih stanovanjskih blokih na eni strani in (sub)mediteranskim naravnim okoljem, ki izziva in omogoča dosti večjo odprtost in stik z naravo na drugi strani. Pri tem so velike možnosti za izboljšanje kvalitete bivalnega okolja, saj izboljšave niso odvisne le od večjih finančnih sredstev, temveč tudi od arhitekture, ki je - v Sloveniji in v mednarodnem merilu - preveč sledila splošnim vzorom modernizma v škodo lokalnih in regionalnih posebnosti. Uvajali bi lahko tako tradicionalne istrske elemente večje odprtosti bivališča v naravo kot tudi nove tipe pozidave (kakršno predstavljajo terasaste atrijske hiše), ki jih sicer nismo poznali na tem območju.

Tudi gradnja družinskih hiš po drugi svetovni vojni je na Koprskem dosti uniformno sledila splošnim vzorcem. Značilna postavitev hiše na sredi parcele dejansko ne zagotavlja potrebne zasebnosti. Stanovalci so vizualno, akustično in v drugih pogledih na vse štiri strani izpostavljeni sosedom. Drugačna razporeditev (npr. s stičiščem hrbtnih strani sosednjih zgradb) bi lahko zagotavljala dosti več prostora za intimnost in zasebnost na istih zemljiških površinah.

Z zgoščanjem naseljevanja je vedno manj možnosti, da bi že s prostorsko oddaljenostjo zagotovili zaščitno

21 Po drugi strani pa vključevanje drugih članov gospodinjstva v ta opravila in pripravo hrane lahko še poveča možnosti uveljavljanja raznovrstnosti okusov posameznikov. Z neposredno udeležbo lahko najbolj gotovo uveljavijo tudi svojo individualnost.

vlogo v odnosu do neželenih posegov v zasebno sfero posameznika in družine. Močno izražena želja po bivanju v "hiši na samem" bo vse teže uresničljiva. Zato pa toliko večjo vlogo prevzema nase načrtovanje prostorske organizacije in fizične strukture grajenega okolja in seveda vsi tisti, ki jo načrtujejo. V tem smislu se povečuje odgovornost arhitekture in urbanizma ter vseh strok, ki se vključujejo v to dejavnost, saj bodo morale predložiti nove vzorce prostorske organizacije bivanja, ki bodo upoštevali hkratne težnje k večji odprtosti do narave in k večji *možni izključnosti* do drugih ljudi.

Hkrati z zgoščanjem naseljevanja v prostoru ter z individualizacijo življenjskih stilov, lahko pričakujemo, da se bo še povečalo vrednotenje zasebnosti tudi med (manj izobraženimi) prebivalci, ki doslej tej vrednoti niso pripisovali velikega pomena. To bi kazalo upoštevati glede fizičnih struktur grajenega okolja (npr. za razliko od premočrtno in uniformne postavitve vrstnih hiš v tipu "tovarniških naselij", kot sta Šalara in Olmo). Hkrati pa se bo povečala tudi selektivnost v medsebojnih odnosih v sosesčini in v vse večjem zavračanju prakse, da bi stanovali v soseskah s homogenim prebivalstvom, npr. glede na zaposlitev v isti delovni organizaciji.

Zaradi preživele miselnosti in pričakovanj starejših generacij, da bo z njimi v isti hiši ostala tudi družina otrok, prihaja do neracionalnih vlaganj v gradnjo *dvo-stanovanjskih* hiš. Tu se nakazujejo tako možnosti za preusmerjanje graditeljske prakse kot za izoblikovanje programa za spreminjanje namembnosti neizkoriščenih stanovanjskih površin, npr. za "delo na daljavo", za "home fitness" ipd. Pa tudi adaptacije samih zgradb (npr. tako, da bi napravili ločene zunanje vhode v vsako stanovanje) bi lahko omogočile mladim večjo samostojnost. S tem bi se povečala sprejemljivost bivanja v isti zgradbi tudi za mlade.

Izkušnje in problemi iz koprške občine kažejo na potrebo po (re)integraciji vlog načrtovalcev, uporabnikov in vzdrževalcev. S povečevanjem individualizacije stanovanjskih potreb in okusov potencialni uporabniki postajajo vse bolj nenadomestljivi. Nihče drug ne more tako avtentično izraziti njihovih interesov in okusov kot oni sami v sodelovanju s strokovnjaki v procesu projektiranja (design) njihovega stanovanja. Računalniška tehnologija pa povečuje možnosti za takšno sodelovanje na podlagi oblikovanja in preverjanja "variantnih rešitev".

Z oblikovanjem in opremo skupnih, odprtih prostorov pred in med stanovanjskimi bloki, tako da bi se stanovalci z njimi (bolj) identificirali, bi lahko posredno vplivali tudi na krepitev občutka odgovornosti za njihovo vzdrževanje, ki je danes ponekod zelo pomanjkljivo.

Tako država kot občina bi lahko dosegli večje učinke v usmerjanju prizadevanj za reševanje problematike bivalnega okolja, če bi spreminjali razmerje med omejevalnimi in spodbujevalnimi ukrepi v prid slednjih. Dosedanje osredotočanje na omejitve in kazni, ki pa niti niso bile dosledno sprovedene, bi lahko dobivalo bolj drugotno vlogo, če bi bolj afirmativno uveljavljali različne oblike pomoči oz. svetovanja v zvezi s financiranjem, graditvijo, opremljanjem in vzdrževanjem stanovanjskih zgradb. Z vlaganji v pripravo zemljišč za stanovanjsko gradnjo - tako kot delajo v številnih drugih državah - in nasploh z reševanjem nalog, ki presegajo moči posameznika in družine (ene generacije), bi hkrati delovali *mobilizacijsko* (povečali motiviranost za varčevanje in/ali graditev) in *usmerjevalno* (kje in kako graditi).

V skladu z zgornjim pa se nakazuje še nadaljnja pomembna vsebinska preusmeritev od obravnave "stanovanjskega vprašanja" kot *upravno-tehnično-finančne* zadeve k temu, da ga postavljamo v širši kontekst *kulture bivalnega okolja*. Prvo pomeni vsebinsko osiromašenje in zožitev le na horizont eksistenčne nuje, drugo pa predstavlja izziv za celovitejšo obravnave problematike vsakdanjega življenja ljudi, še zlasti pa njegovih vzgojnih in moralnih razsežnosti, ki se navezujejo na zaostrojočo se krizo mladih. Namesto (ali poleg) krepitve represivnih posegov države, ki so se doslej izkazali kot neuspešni, naj bi spodbujali identifikacijo z neposrednim okoljem in utrjevanje kulturnih norm, ki jih terjajo nove življenjske razmere. S tem nakazujemo široko področje potencialnega angažiranja vzgojno-izobraževalnih ustanov, ki bi lahko že sprejeto usmeritev k njihovemu odpiranju do ožje in širše okolice nadgrajevale z obravnavo problemov iz bivalnega okolja mladih. Hkrati pa bi vključevale tudi arhitekto, urbaniste, slikarje, sociologe, zdravnike, vrtnarje, varnostnike, policaje in druge. Novosti, ki jih za vsakogar prinaša nova informacijsko-komunikacijska tehnologija z vidika sprememb v bivalnem okolju, pa bi lahko predstavljale motivacijski izziv za priprave na prihajajoče spremembe.

RESIDENTIAL ENVIRONMENT AND SOCIO-SPATIAL CHANGE

Sociological aspects of the spatial organisation in the Koper Municipality

Zdravko MLINAR

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

e-mail: zdravko.mlinar@uni-lj.si

SUMMARY

Historians, geographers, ethnologists, architects and others have written a number of treatises about the physical and social dimensions of the residential environment and of everyday's life of the inhabitants of Slovene Istra in the past. But as we are interested in what changes can be expected in the future decades, we cannot rely only on the extrapolation of the already known trends, as we are aware that on entering the information era, the characteristic hitherto indicators of the local development and the quality of living strongly change their meaning. Therefore it is even more necessary to confront the analysis of the concrete and specific conditions, which the survey research in the area of the Koper municipality gives us, with the experiences of sociological findings from more developed countries. The area of this Council is as a part of the so-called sub-Mediterranean situated in the "sunbelt" of Europe and thus considered one of the most attractive regions for potential settling on the Slovene scale (SJM, 1994), as well as on a larger European scale. Therefore it is expected that in future more and more people will settle in this region. Consequently the littoral zone will become overpopulated, the cost of living will increase, the local inhabitants will be driven out, and there will be an increase in mutual interference (privacy) in the residential environment as well.

There are already more immigrants than the autochthonous inhabitants in the Koper municipality today (the older the old age category, the minor the part of the local inhabitants), primarily due to the mass shifts in the past. The populational "continental invasion", the industrial standardization and modern architecture have swept the traditional Istran, or better the Mediterranean peculiarities away. Fortunately we can see that a rebirth of the weakened identity is a step forward today. The opinion of the great majority of the surveyed people is that immigration should be limited in future mostly from the regions of the former Yugoslavia, then a little less from Italy, then from the EU, and the least from other regions of Slovenia. At the same time their sensitivity for a more selective approach to the spatial mobility in general is increasing. The younger the people who took part in the survey and the higher their education, the more have they considered the possibility of living out of Slovenia for some time, 52% of the surveyed said that the young should try to study as near to the native place as possible, 45% answered that they should choose the best university for the chosen professional sphere. The older generation, less educated and with lower income, and those who are not familiar with computers or the Internet gave priority to the nearness of the local environment.

In the Koper region, similarly as elsewhere in Slovenia and in the world, the people participating in the survey are mostly attached to their living place; but they are relatively more than elsewhere and more than in the rest of Slovenia attached to Slovene Istra (Littoral region). Those who can communicate in Italian are relatively more attached to Slovene Istra, and less to Slovenia as a whole.

Contrary to the tendencies of the physical planning and to the traditional pattern of dense settling in Primorska, 90% of the surveyed people would wish to live in a family house (with a garden in an urban settlement, or in the country far from any neighbours), and hardly anyone in a block with more than 10 flats. Besides this they (at least in words) support the view that the Karst Primorska architectural tradition should be respected; they think that we should not be so tolerable to those builders who want to express their special needs and tastes. The "illicit buildings" should be reduced with severer penalties. They would be willing, under certain conditions, to move to the country hinterland or they would visit it more frequently.

The dense settling has its consequences in quite frequent undesirable intrusions into private places, for example acoustically, emissions and waste; the visual privacy however can be more favourable even in high buildings. Urbanism on the Littoral has got even specific, rather contradictory demands to solve: on the one hand it has to ensure a greater openness of the dwelling and the contact with nature, and at the same time it has to provide the possibility of excluding the others. Characteristic tendencies towards a rather emphasized individualism of living in a family circle and in housekeeping, as well as in flats, are shown, and the tendencies concerning differentiation and connection among inhabitants in the residential environment and neighbourhood. The older people included in the survey would prefer a greater spatial nearness between the parents and the younger family (e.g. in the same building or in the same place), the younger would be happier if this distance was greater. For the younger and more educated inhabitants it is also more disturbing to have fellow workers among their neighbours.

In both cases, whether we speak of exclusion (privacy) or socializing in public places, both examples concern the longterm trend of transition from necessity to possibility.

The text shows a series of implications for the policy of spatial development, for the town and house planning.

Key words: residential environment, housing, spatial mobility, individualization, privacy, attachment

LITERATURA

- Albrow, M. (1996):** Global Age. Blackwell, Oxford.
- Balaban, J., Bizajl, T., Bratož, D., Ogrin, D. & Požeš, M. (1998) (ured.):** Razvojni projekt Koper 2020. Mestna občina Koper, Koper.
- Baš, F. (1984):** Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Slovenska matica, Ljubljana.
- Benčič-Mohar, E. (1993):** Tradicionalno stavbarstvo v Slovenski Istri. ČKZ, 158-159, 92-93.
- Brezar, V. (1995):** Stanovanjska gradnja v Sloveniji včeraj in danes. Urbani izziv, 28, 29, 98-108.
- D'Laine, C. & de Graff J. (1997):** (Eds.) Europe: Coast, an anthology of reflections on architecture and tourism, Wise 010 Publishers, Rotterdam.
- Delors, J. et al. (1996):** Learning the treasure within. UNESCO, Paris.
- Fister, P. (1993):** Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Arhitekturna identiteta, Ministrstvo za okolje in prostor. II del, Ljubljana.
- Friedman, A. (1997):** Design for Flexibility and Affordability: Learning from the post-war home. Journal of Architectural and Planning Research 14: 2 (Summer, 1997, 150-169).
- Gabrijelčič, P. (1993):** Koncept prostorske ureditve obalnega območja. FAGG, Šola za arhitekturo, Ljubljana.
- Gantar, P. (1993):** Črnograditelji proti državi. Teorija in praksa, 5-6, 435-443.
- Goldscheider, C. & Goldscheider F. K. (1987):** Moving out and marriage: What do young adults expect, ASR, 52, 278-285.
- Gulič, P. (1993):** Predlog prostorske ureditve obalnega pasu z zaledjem, s poudarkom na urbanistično arhitekturnem in krajinskem oblikovanju. UI RS, Ljubljana.
- Gysi, S., Henz A. (1989):** Wie wohnen wir morgen? Werk, Bauen + Wohnen 5, 19.
- Habitat II (1995):** Slovenian National Report. Best practices - Cities: Ljubljana, Maribor, Koper. Ministry of Environment and Physical Planning, Republic of Slovenia, Ljubljana.
- Hirschman, A. (1970):** Exit, voice and loyalty. Harvard University Press, Harvard.
- Hočevar, M. (1998):** Analiza revitalizacijske problematike koprskega mestnega jedra: fizični prostor in družbene vsebine. V: Balaban et al., Razvojni projekt Koper 2020, Koper.
- Ivanšček, F. (1988):** Enodružinska hiša. Ambient, Ljubljana.
- Kroflič, M. (1997):** Slovenija v Evropi dveh obrazov. V: Človekove pravice in invalidi, Zbornik esejev, ur. C. Uršič et al., Ljubljana.
- Kresal, J. (1987):** Arhitekturni elementi humaniziranega stanovanjskega okolja. FAGG, VTOZD Arhitektura, Ljubljana.
- Lawrence, R. J. (1982):** Domestic Space and Society: A Cross-Cultural Study. Comparative Studies in Society and History, 24, 1, January, 104-130.
- Makarovič, M. (1979):** Medsebojna pomoč na vasi (na primeru Pregare v Istri). Muta: Gorenje, Ljubljana.
- Mandič, S. (1996):** Stanovanje in država. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Mlinar, Z. (1993):** Prostorski nered kot izraz (ne)moči posameznika in sistema. Teorija in praksa, 5-6, 427-434.
- Mlinar, Z. (1994):** Individuacija in globalizacija v prostoru. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Mlinar, Z. (ur.) (1995):** Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- Mlinar, Z. (1983):** Humanizacija mesta. Obzorja, Maribor.
- Mlinar, Z. (1996):** Obmejne regije in Evropa. Teorija in praksa, 6, 971-988.
- Mlinar, Z. (1998):** Razvojni trendi, problemi in usmeritve: izbrani sociološki vidiki. V: Balaban et al., Razvojni projekt 2020, 74-87.
- Mohar, Benčič E. (1993):** Tipologija naselij in stavbarstva v Slovenski Istri. Zbornik: Kultura narodnostno mešanega ozemlja Istre, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Mohar, Benčič E. (1993):** Tradicionalno stavbarstvo v Slovenski Istri. Časopis za kritiko znanosti, XXI, 158-159, 85-99.
- Munro, M. & Madigan R. (1993):** Privacy in the Private Sphere. Housing Studies, 8, 1, 29-45.
- Ogrin, D. et al. (1986):** Krajinska in arhitekturna izhodišča v oblikovanju enodružinske zazidave. Katedra za krajinsko arhitekturo, Ljubljana.
- Perossa, M. (1998):** Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre. Knjižnica Annales 17, Koper.
- Pirnat, R. et al. (1997):** Instrumenti regulacije prostorskega razvoja Slovenije. Inštitut za javno upravo, Ljubljana.

- Popenoe, D. (1988):** Housing and Family Decline: A Cross-National Perspective (tipkopia). New Jersey, Department of Sociology, Lucy Stone Hall, Rutgers University, New Brunswick.
- Popenoe, D. (1985):** Private pleasure, public plight, American Metropolitan Community, Life in Comparative Perspective. New Jersey, Transaction Books.
- Požeš, M. (1990):** Zgradba podeželskih naselij in njeno spreminjanje. Geographica Slovenica, 21, 333-347.
- Požeš, M. (1991):** Razvoj podeželskih naselij v občini Koper. Geographica Slovenica, 22/1.
- Rapoport, A. (1981):** Identity and Environment: a Cross-cultural Perspective. V: Duncan J. S. (Ed.) Housing and Identity. Croom Helm, London.
- Ravnik, M. (1995):** Vprašanja varstva etnološke dediščine v Koprskem zaledju. V: Annales 6/95, Ljubljana.
- Sonček, Almanah 1996 (1997):** Zveza društev za cerebralno paralizo Slovenije, Ljubljana.
- Strassoldo, R. (1990):** Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev. Družboslovne razprave, 10.
- Šav, V. (1995):** Avtentičnost istrske kulture. Primorska srečanja, 180/96.
- Šuldje, G. (1952):** Vpliv podnebnih razmer na oblikovanje hiš in naselij v Slovenski Istri. Slovenski etnograf, V, 44-53.
- Titi, J. (1993):** Značilnosti koprške agrarne pokrajine. Časopis za kritiko znanosti, XXI, 158-159, 51-59.
- Trček, F. (1998):** Delovno okolje v mestni občini Koper: razvojni trendi in nastavki za razvojne strategije. V: Balaban et al.: Razvojni projekt Koper 2020.
- Standardna pravila za izenačevanje možnosti invalidov (1996):** Urad Vlade Republike Slovenije za invalide, Ljubljana.
- Verlič Christensen, B. (1997):** Mobilnost prebivalcev Slovenije med leti 1974 ter 1994: Analiza urbanega razvoja v Sloveniji s perspektive residencialnih mobilnostnih tokov. IB revija, 3-4, 3-11.